

Prethodno priopćenje

UDK 130.2“19”

1 Bidet, J.

32:1

Primljeno: 26. rujna 2009.

Zašto postoje države-nacije, a ne svjetska država?

Prilog raspravi o teoriji moderne Jacquesa Bideta

VJERAN KATUNARIĆ*

Sažetak

U ovom se članku kritički razmatraju odgovori na pitanja “Zašto postoje države-nacije?”, odnosno “Zašto ne samo jedna država-nacija?”, koje je Jacques Bidet dao u svom djelu *Opća teorija moderne*. U prvom dijelu članka razmatra se Bidetova analogija između nastanka nacija-država i složenijih država poput EU-a, a napose mogućnosti stvaranja svjetske demokratske države koju je Bidet na inovativan način zamislio kao jamca jednakosti među narodima. S obzirom na normativni karakter Bidetove teorije međutim dovodi se u pitanje mogućnost objašnjenja njegove konstatacije da još “nije kucnuo čas za univerzalni državni poredak”. U drugom dijelu članka odgovor na Bidetova pitanja autor članka pokušava pronaći uz pomoć Marxove klasne analize. S jedne strane, ta analiza omogućuje da se objasni zbog čega je u interesu (svjetskog) kapitalizma “zamrzavanje” postojećeg poretka nacija-država. S druge strane, ni Marxova analiza ne omogućuje da se objasne uvjeti izgradnje svjetske države, osobito onaj do kojeg je Bidetu najviše stalo: ravnopravan i nekonkurentski odnos među narodima.

Ključne riječi: Jacques Bidet, teorija moderne, kapitalizam, država-nacija, svjetska demokratska država, Marxova klasna analiza

Uvod

U ovom članku kritički ću komentirati odgovore na pitanja “Zašto postoje države-nacije?”, odnosno “Zašto ne samo jedna država-nacija?”, koja je Jacques Bidet dao u svom djelu *Opća teorija moderne*. Srž tih odgovora najvećim je dijelom sadržana u odjeljku 3.1.1. djela (Bidet, 2008: 67-73). Iako se o pitanju svjetske države govori i na više drugih mjesta u knjizi (*ibid.*: 80-81, 175-196, 314-317), spomenuti odlomak čini jedan od ključnih čvorova u golemoj mreži Bidetovih postulata i teorema.

* Vjeran Katunarić, redoviti profesor na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Odgovori koje je ponudio proizlaze ponajprije iz njegove temeljne pretpostavke da se moderno društvo zasniva na komplementarnosti države i tržišta. Posebno valja istaknuti da je tu riječ o postulatu jedne u biti normativne teorije, jer se u mnogo slučajeva, osobito u manje razvijenim zemljama, usklađivanje tržišta i države odvija tegobno i dovodi u pitanje mogućnost postojanja optimalne ravnoteže između jednog i drugog pola izgradnje društva. Epistemološki je slična i Bidetova pretpostavka o “svjetskoj (demokratskoj) državi”, jer se još uvijek ne zna – ili se uopće ne može znati? – jesmo li danas bliže njezinu ostvarenju nego, recimo, prije pedeset ili sto godina. S druge strane, Bidet je sklon suvremeni svjetski liberalni poredak nazvati oblikom “državnosti” (“državne centričnosti”), što možda zvuči kao nago-vještaj (skorašnjeg) uspostavljanja prave svjetske države, a možda se radi o poigravanju značenjima pojma *država* da bi se naglasilo upravo suprotno, tj. koliko je ta suvremena “državnost” liberalizma zapravo karikatura (svjetske) države.

Pa ipak, ni (kvazi)empirijski zasnovane teorije svjetske ekonomije i društva, kao što je Wallersteinova, u kojoj se na osnovi analize dugih privrednih ciklusa ne samo objašnjavaju povijesne krize nego i prognozira buduća propast cjelokupnog kapitalizma (Wallerstein, 1999), ne moraju biti pouzdanije od Bidetove teorije kada je riječ o izgledima za uspostavljanje jednog postkapitalističkog svjetskog poretka. U čemu se sastoji temeljni problem s vizijom najboljeg mogućeg “kraja povijesti” pojašnjava Bidet u uvodnom dijelu svoje knjige, gdje upozorava da se između ključnih ideja moderne – istine, ispravnosti i autentičnosti – i njihova društvenog ozbiljenja, dakle u posredovanju, “prostire... neizmjereno problematičan prostor” (Bidet, 2008: 26). Možda potonji izraz i nije najsretniji, jer na neki način autora oslobađa obaveze analize sekularnih trendova: ako je neizvjesnost “neizmjerena”, onda bi spoznaja morala ustupiti mjesto proricanju, što nipošto nije Bidetov naum.

Njegov je naum u tako velikoj neizvjesnosti pronaći točke neke izvjesnosti koje mogu pružiti samo najveće teorije moderne. Njih je našao kod Hegela i Marxa, zapravo pokušavajući sintetizirati kontraktualizam (od Hobbesa do Kanta) i Hege-lovu spekulativnu znanost o državi, koji državu smatraju sublimatom “održivih” antinomija (između pojedinačnih interesa izvedenih putem tržišta i općeg dobra za koje bi se trebala pobrinuti država), te negativnu dijalektiku Marxa, teoretičara neodrživih proturječja između općeg dobra i interesa kapitalista, koji svoju viziju socijalizma možda također zasniva na proturječan način, u napetosti između “asocijacije proizvođača”, dakle jedne anarhoidne strukture, i centralnog planiranja kao jedne državnobirokratske strukture. Koliko je Bidet uspio izbalansirati tako oprečna stajališta, možda se najbolje može prosuditi po odgovorima koje je dao na retoričko pitanje o razlozima postojanja mnoštva država umjesto jedne.

S obzirom na to valja prije svega istaknuti kako je Bidet na originalan način razdvojio klasno i nacionalno pitanje, jednu od najosjetljivijih točaka u marksizmu,

koja je, po mišljenju mnogih, dovela u pitanje njegovu vjerodostojnost, a rijetkima, primjerice Bidetu, otvorila nove teorijske vidike. Naime on smatra da će se uspostavom svjetske demokratske države ukinuti klase, ali ne i nacije. Dapače, one će biti posebno zaštićene (Bidet, 2008: 315-317). Tako podrazumijeva da ni u besklasnom društvu neće nestati težnje za presezanjem i hegemonijom jakih nad slabima i kao da time nacionalnom udahnuje nov život, s onu stranu nacionalističke i klasne eshatologije, jedne koja kraj povijesti vidi u ustanovljenju nacije-države, i druge koja ga vidi u prestanku klasne supremacije. Doduše, ovdje ne bi valjalo smetnuti s uma i druge vrijedne pokušaje u neomarksizmu da se objasni (trajnost) nacije i nacionalizma. Spomenimo tako radove Poulantzasa, B. Andersona, Amina, Franka, Habermasa, Balibara, Wallersteina. Oni su na razne načine spajali Marxovu perspektivu klasne analize s fenomenom nacionalnog kao složenog društvenog prostora u kojem međuklasna solidarnost smjenjuje klasnu borbu i obrnuto. Anderson je, na primjer, u naciji otkrio “horizontalno drugarstvo” (Anderson, 1990), Habermas proizvod političkog inženjeringa koji bi po istom kalupu, samo uvećanom, jednog dana trebao proizvesti novi europski identitet (Habermas, 1999), a Poulantzas prostorno-vremensku matricu u kojoj se talože tekovine klasnih borbi (Poulantzas, 1981). Baš kao i Marx i Engels u *Komunističkom manifestu* (Marx i Engels, 1848/1975) ti autori naciju vide kao fundamentalan, ali ipak dvovalentan oblik društvene makrozajednice, u kojoj se, takoreći, i ljubi i mrzi, i u kojoj se odvijaju sve borbe interesa, pa tako i borba proletarijata za besklasno društvo. Stoga domoljublje ne isključuje suprotstavljanje eksploataciji, kao ni revoluciju.

Istu misao vodilju nalazimo i u Bidetovu djelu, ali s tom razlikom, što se ne može naći kod ostalih neomarksista, kao ni kod Marxa, što on ističe ključnu ulogu (buduće) svjetske države. Prema Bidetu, do povoljnih ishoda klasnih borbi i do uspostavljanja društvene jednakosti moglo bi doći u okviru nacija-država – riječima *Komunističkog manifesta*: pretvaranjem “buržoaskih” u “neburžoaske” nacije¹

¹ Ne treba zaboraviti ni Marxov i Engelsov “dug” onim manjim narodima koje su svojim napisima u *Novim rajnskim novinama* strpali u kategoriju “bespovijesnih naroda” (a među eklatantne primjere njihova sudara s *povijesnim* narodima spadala je i kontrarevolucija u Beču 1848. koju je Marx nazvao “pobjedom hrvatske slobode i reda”; Marx, 1848/1975). Prema tome, potpuna podjela naroda bila bi trostruka, na predburžoaske, buržoaske i socijalističke nacije. Kako je poznato, razvijanje te očito evolucionističke sheme, dobivene produljenjem Hegelove teleološke kategorizacije naroda (*povijesni* i *bespovijesni*) za još jedan stupanj (narodi koji će ulaskom u socijalizam začeti *pravu povijest*), pripalo je u zadatak Lenjinu (Lenjin, 1958). On je u Rusiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća morao dokazati – što mu, niti ikome drugome kasnije, nije pošlo za rukom – da će ruski i ostali narodi morati proći građansku da bi krenuli u socijalističku revoluciju. Bidet je taj marksistički *inženjering* povijesti presjekao razložnom pretpostavkom da je samo svjetska demokratska (i socijalna) država kadra ujednačiti uvjete socioekonomskog razvitka raznih naroda.

– ali bi tek izgradnjom jedinstvene svjetske demokratske države bili stvoreni uvjeti za društveno izjednačenje različitih zajednica. Međutim takvoj viziji, ponovo valja naglasiti, nedostaje odgovarajuća empirijska osnova, odnosno indicije o razvojnim procesima u suvremenom globalnom društvu, pa se čini, kao što je Bidet neizravno priznao prije spomenutim upozorenjem o povijesnoj neizvjesnosti, da smo danas jednako daleko od ostvarenja tog velikog cilja kao što je bio i Kant. Zbog sličnog se problema Marx vjerojatno nije upuštao u izgradnju vizije svjetske države, za razliku od socijalista-utopista ili konzervativnog utopista Comtea, prepuštajući, na dosta samouvjeren način, stvar daljnjem toku povijesti, odnosno praksi klasnih borbi. Zbog čega se u takvo što ipak upustio Bidet?

Nastavak ovog članka podijeljen je u dva dijela. U prvom ću kritički razmotriti Bidetovo objašnjenje porijekla mnogostrukosti nacija-država i mogućnosti uspostave jedne jedinstvene države. U drugom ću dijelu pokušati održavanje postojećeg poretka nacija-država objasniti Marxovom logikom klasne analize, ali i ukazati na njenu nedostatnost kada je riječ o mogućem objašnjenju izgleda za uspostavljanje svjetske demokratske države, što je, čini se, glavni cilj Bidetove teorije modernog društva i države.

Zašto postoje mnoge, a ne samo jedna država?

Izlažući svoje temeljne pretpostavke o odnosu između države i društva, i držeći ih izvan područja “kritičke sociologije” koja, po njegovu mišljenju, glavni problem vidi u nepodudarnosti između pravnih formi i uobičajene prakse u institucijama kao što je država, Bidet ističe da su nepodudarnosti između ideje i prakse normalne. (No postavlja se pitanje ne ukazuje li, i u kojoj mjeri – da parafraziram pokojnog profesora Županova – činjenica da “teorija ide drumom, a praksa šumom” na propast modernog projekta društvene jednakosti.) Na taj je način kao jedino valjano Bidet odabrao hegelovsko značenje ćudoređa, jer u njemu nema mjesta (kantovskom) idealiziranju morala, odnosno formalnoj etici. Stoga ni u nacionalizmu ne vidi izobličjenje, nego nešto što je imanentno društvu modernog doba. Također ističe da u korijenu secesijskih nacionalizama ne leži nostalgija za mitskim prošlim vremenom i tobožnjim “prirodnim” oblikom društva, već kolektivno koristoljublje. Secesije su “općenito činjenica bogatijih, razvijenijih ili bolje opskrbljenih dijelova koji se odlučuju da svoju nacionalnu organizaciju ograniče na taj povlašteni okvir” (Bidet, 2008: 70), a kao ilustraciju navodi slučaj raspada (druge) Jugoslavije. Nadalje tvrdi da su nacije nastale zbog potrebe da se tržište centralno koordinira. Na taj se način društveno povezuje ono što tržište centrifugira. “[D]ržave-nacije postoje zbog činjenice što se tržište, budući da nije prirodni zakon, ne održava doli preko volje nekog centra, koji posjeduje sposobnost centralnog određivanja...” (Bidet, 2008: 72).

To je srodno funkcionalističkom objašnjenju Gellnera (Gellner, 1998), kao i Poulantzasa, prema kojem je nacija rezultat preklapanja zahtjeva visoke kulture za širenjem obrazovanja, politike i (tržišnog) gospodarstva na određenom teritoriju. Oba su čimbenika, kulturnopolitički i ekonomski, barem u izvjesnom razdoblju modernog razvitka, nadlokalna, jer traže razinu društvene integracije iznad tradicionalnih (seoskih i gradskih) zajednica, kao što su i subglobalna, jer se opiru uklapanju u državu veću od nacionalne; dapače, nacionalno najčešće niče na ruševinama imperijalnog.

Pa ipak, kao i mnogim drugim autorima i Bidetu se nametnulo pitanje zbog čega globalizacija privrede, od proizvodnje preko financija do potrošnje, nije praćena analognim formiranjem svjetske države kao "centralnog koordinatora". Na to pitanje on jednostavno odgovara da današnje okolnosti ne idu u prilog formiranju svjetske države. Međutim ne objašnjava pobliže o kakvim se okolnostima radi, nego se zadovoljava analogijom između formiranja Europske Unije i nastanka nacija-država, što podsjeća na Habermasovo objašnjenje u smislu identitetskog "inženjeringa", kao da se radi o poluzi u političkom sustavu kojom se s lakoćom, kada političke elite imaju za tim potrebu, makro-kolektivni identiteti prebacuju iz nacionalnog u nadnacionalni okvir. Nedostatnom se ne čini samo pretpostavka o divovskoj snazi volje političkih elita (ovaj put u Bruxellesu), nego i niz drugih pretpostavki s tim u vezi. Jedna je od njih da političke elite igraju samo na jednu kartu u danom trenutku, nacionalnu ili (pan)europsku, a ne na više njih. Iduća je pretpostavka najopćenitija, a nalazimo je u Bidetovu postulatu o "neproturječnoj antinomiji" između države i tržišta, prema kojoj državna intervencija ne razara nužno tržišni mehanizam i obratno (Bidet, 2008: 39). Ako se ta tvrdnja, na kojoj presudno počiva doktrina socijaldemokracije, a osobito inačica "trećeg puta", (empirijski) ne relativizira, ona poprima ne samo spekulativno-teorijski nego i ideološki karakter. Na primjer, lokalna tržišta u većini (nerazvijenih) zemalja uglavnom su pod kontrolom multinacionalnih korporacija, a ne država. (Ondje gdje su izuzeci, na vlasti su Hugo Chavez i slični političari.) U pravilu, države asistiraju u korporacijskim poslovima. Stoga se na njih, a riječ je o velikom broju slučajeva, ne može primijeniti postulat o usklađenosti države (ona u tim slučajevima uopće ne "intervenira") i tržišta (čije posljedice djelovanja nipošto nisu pod kontrolom lokalnog stanovništva). Doduše, empirijska nepodudarnost ne mora proturječiti postulatu, kao ni eksplanatorna normativnoj teoriji, jer nije rečeno da se jednog dana neće uskladiti ono što se sada čini neusklađivim. Međutim valjalo bi nešto više saznati ili hipotetski odrediti pod kojim se uvjetima može osigurati širenje socijaldemokratskog modela u svijetu sada tako stidljivo stisnutom unutar sjeverne hemisfere pod naletom agresivnog neoliberalnog modela koji je dio zapadne socijaldemokracije, prilično beskrupulozno, prihvatio kao politiku koja koristi njihovim zemljama.

Da bi problem teorijskog statusa Bidetove pretpostavke o antinomijском, ali neantagonističkom odnosu između državne regulacije i tržišne alokacije bio što jasniji, navodim odlomak u kojem autor pojašnjava odnos između kapitalizma i države:

[N]ije kucnuo čas za univerzalni državni poredak budući da još ne postoje uvjeti za učinkovitu organizaciju na globalnom planu. Napose: nisu postojali na početku kapitalizma. S golemim disparitetima, u neprispodobivim okolnostima i konjunkturama, raznovrsne se države nikad ne pomaljavu doli s obzirom na neku moguću organizaciju na određenom planu na danoj razini razvoja, odnosno s obzirom na sposobnost koordinacije, nadzora, intervencije, izvršavanja vlasti na tom planu. Tako je bilo s Njemačkom i Italijom u prošlom stoljeću [XIX. st.], kao što će biti s Evropom u budućem. Nacionalno se pitanje pojavilo postupno, polazeći od proto-državnih entiteta manje veličine i slabije jakosti (tj. u onima u kojima je još prevladavao pretkapitalistički poredak). Državna je pluralnost kapitalizma dakle izvorna i prethodi pomaljanju sustava nacija. Oblik sistema prekoračuje poredak metastrukture kao njegova *izvanjskost* (Bidet, 2008: 72-73).

Bidet opravdano smatra da se nacionalno pitanje javlja u pretkapitalističkim društvima. No njegova tvrdnja da se poredak država i kapitalistički poredak spajaju u jedinstven sustav (kooperacije i kompeticije) neopravdano je univerzalizirajuća, a zapravo jednostrana. Uvjeti na početku kapitalizma i danas, na primjer, nisu isti. K tome je suvremeni razvoj odnos između države i tržišta učinio još više raznorodnim, a uglavnom nepodudarnim, u raznim dijelovima svijeta. Stoga na temelju samo jedne premise o odnosu države i tržišne ekonomije, koja uz to više pristaje situaciji u matici nego na periferiji, ne možemo znati hoće li se, na primjer, u Nigeriji, gdje su lokalni poduzetnici u sprezi s međunarodnim kompanijama i bankama iscrpili glavni resurs te zemlje, naftu, ikada uspostaviti društveno-ekonomska ravnoteža slična švedskoj, gdje kapital ipak gaji izvjestan respekt prema stečevinama socijalne države. Teorijski je najvažnije objasniti da li je ili po kojim uvjetima moguće društveno-ekonomski i politički razvoj nerazvijenih po uzoru na razvijene zemlje, bilo da je u pitanju socijaldemokratski korigirani ili čisti liberalizam.

Općenito, predikcija razvojnih uvjeta i izgleda pojedine zemlje ili dijelova svijeta nije samo tehničko pitanje u smislu onoga što razvojna politika pojedine zemlje, pod uvjetom da dobro poznaje mogućnosti domaćega gospodarstva, može ili treba učiniti, nego je i prvorazredno teorijsko pitanje (prevedeno na *policy*-jezik: prvorazredno strateško pitanje na nacionalnoj i globalnoj razini). Trebalo bi u prvom redu objasniti razloge neusklađenosti između tržišta i države, odnosno između ekonomskih interesa oligarhije i društvene većine, u većini zemalja u svijetu – dakako, ne putem mistificiranih kategorija tržišta u neoliberalnoj ideologiji, prema kojoj redistribucijski pritisci upropaštavaju “poduzetničku klimu”, nego upravo putem ko-

jim kroči Bidet u pokušaju da objasni nemogućnost (Marxove) zamjene kapitalizma centralnoplanskom ekonomijom.

Ovdje nas međutim najviše zanima način na koji Bidet (ne)ravnotežu između državnih i tržišnih mehanizama dovodi u vezu s postojanjem mnoštva država. On smatra da je dinamika (rasta) broja država neovisna o dinamici kapitalizma, jer je “[d]ržavna... pluralnost kapitalizma... izvorna i prethodi pomaljanju sustava nacija”. Ako se prihvati takvo polazište, ako su dakle globalizacija kapitalizma i rast broja država međusobno nezavisni procesi, onda se čini da Bidetova konstatacija da još nije vrijeme za svjetsku državu, da još nije “kucnuo čas za univerzalni državni poredak”, prekida moguću vezu između normativne i eksplanatorne razine teorije moderne koja vidi svjetsku demokratsku državu kao finalizaciju projekta moderne. Naravno, lako je složiti se s “još nije vrijeme”- konstatacijom, ali još u najmanju ruku od Novog zavjeta ponavlja se ista zbunjjuća mješavina ekstatičnog, mesijanskog, procesualnog i mehaničkog poimanja vremena koja i ovdje odjekuje svojom dvosmislenošću i neodređenošću. Ne vidi se kada bi ili pod kojim uvjetima takav svjetski trenutak mogao doći – pogotovo ako je uspostavljanje niza država samo sebi cilj. Tako okolnosti koje Bidet spominje – razvojni dispariteti, različite konjunktore – navode na zaključak da se država može pojaviti (samo) zahvaljujući volji i sposobnosti vršenja vlasti neke skupine ljudi. Nova država može izrasti na kršu ili u pustinji, dakle mimo ikakvih ekonomskih motiva. U nekim je slučajevima nastanak države ili pokušaj odcjepljenja od teritorija postojeće države motiviran potrebom lokalnog stanovništva da se zaštiti od terora ili istrebljenja (Ruanda, Aceh, Darfour...). Međutim predaleko bi nas odvela nabranjanja mnogih primjera, na prvi pogled, ekonomski “neracionalnih” država da bismo mogli provjeriti točnost Bidetove tvrdnje o voluntarističkoj osnovi nastanka države, koja je u dobroj mjeri neophodna u njegovu načinu argumentiranja, jer bi i svjetska država možda niknula (samovoljnom) odlukom barem dijela postojećih elita, koje bi vjerojatno ovog puta ekonomske razloge, skupa s ekološkim (na što upozorava Bidet u jednom dijelu svoje teorije kojim se ovdje ne mogu pobliže baviti), stavile u prvi plan.

Što se tiče nacija-država, dovoljno je ustvrditi da se njihova ekonomska opravdanost i ne može unaprijed odrediti, nego eventualno u nekoj budućnosti. Isto vrijedi i za slučaj raspada druge Jugoslavije. Je li šest ili više država nastalih njenim raspadom “skuplje” ili “jeftinije” od održavanja jedne zajedničke države? Bidet je u tom smislu u pravu: uspostavljanje nove države najčešće ne pita za cijenu. Ali je tada, i dugo poslije, za teoriju koja se bavi nacionalnim pitanjem, odbacujući pritom lažni egalitarizam sadržan u kvaziplemenskoj ideji nacionalizma, ipak najvažnije to kojem je dijelu stanovništva ili društva najviše koristilo uspostavljanje države. Isto važi za slučaj uklapanja u veću državu ili savez država kao što je EU ili možebitna svjetska država. Upravo na ta pitanja Bidet ne pruža posve zadovoljavajući odgo-

vor. Pitanje je je li to uopće moguće ukoliko se ne uzme u obzir paralizirajući učinak klasne strukture društva na daljnju evoluciju međunarodnog poretka.

U zadnjem poglavlju svog djela Bidet se još jednom vraća na pitanje svjetske demokratske države (Bidet, 2008: 314):

Ona bi poglavito osiguravala, osim provedbe zakona u djelo, upravljanje politikom koja ekonomiju regulira u perspektivi dokinuća klasnih odnosa. U tom se smislu, barem, mora usmjeriti borba narodā, čija će učinkovitost... ovisiti o njihovoj vlastitoj demokratizaciji.

Glavna misija svjetske države proizlaziti će dakle iz dvostrukog mandata što ga daju narodi kao njezini sastavni dijelovi: dovršiti (klasnu) borbu za pravedno društvo i očuvati narode kao dvostruko bogatstvo, kulturno i društveno u smislu jednakosti na (višoj) civilizacijskoj razini. Pritom je najvažnije pitanje: kako onemogućiti da se netom dokinuti klasni odnosi ponovo (iz)rode u prevlast velikih naroda nad malim, što Bidet uspoređuje s potrebom zaštite slabijih tvrtki na nekonkurentskom tržištu (Bidet, 2008: 315-316).

Bidetova svakako plemenita vizija svjetske socijalističke federacije nacija ostaje u jednoj bitnoj stvari nedorečena. Kako se naime demokratizacija u većini nacija može odvijati bez jake podrške izvana, dapače iz središta u kojem bi trebalo prepoznati konture buduće svjetske demokratske države? Ono što se sada nudi, primjerice "demokratizacija" Iraka putem Pentagona ili Bosne i Hercegovine putem UN-ova Ureda visokog predstavnika, čini se prije dolijevanjem ulja na požare lokalnog nasilja i antidemokratskih snaga na periferiji. U takvom kontekstu "demokratizacija" – zapravo, rast moći etničkih, vjerskih i srodnih diktatura putem demokratskog izbornog rituala – može prerasti u groteskni finale u kojem još samo nekih desetak posto stanovništva, koje još može računati na neku korist od izbora svojih kandidata ili stranaka, izlazi na izbore da bi "izabralo" diktatorsku vladu koja ne baca, dakako, njih, nego preostalo stanovništvo u siromaštvo i beznađe, nakon čega ono doista nema više što izabrati (pa ni vlastita grobara).

U takvom mogućem izrođivanju demokracije širom Trećeg svijeta Bidetov način razmišljanja o svjetskoj državi postaje upitan zbog nepodudarnosti između *causa finalis* i *causa efficiens*. U potonjem smislu, izgradnja države, bilo nacionalne ili jedinstvene svjetske, teško da ima veze s plemenitim zamislima jednog Andersona ili Bideta, s romantizmom bratstva u slučaju nacije ili s ekobratstvom u slučaju svjetske države. Umjesto toga postavlja se pitanje kako maknuti s vlasti korumpirane i razvojno nezainteresirane elite na periferiji da bi se došlo do država ili države koja se podjednako skrbi za čitavo stanovništvo? Nažalost, nemalo je dokaza da elite u matici izravno ili neizravno podržavaju upravo takve elite na periferiji, nekorisne svojim narodima, a korisne međunarodnom špekulantskom kapitalu. Međutim ta veza između centra i periferije ne mora biti samo lukrativna. Danas je dovoljno

da periferne elite blokiraju kretanje stanovništva prema Zapadu i da presijeku povezivanje mase nezadovoljnog stanovništva s desperatnim antizapadnim aktivistima, od Bin Ladena do somalijskih gusara, da bi ispunile zadaću koju im zadaje komercijalni i politički utilitarni Zapad.

Kako onda, Bidetovim riječima, “usmjeriti borbu narodā, čija će učinkovitost... ovisiti o njihovoj vlastitoj demokratizaciji”? Naravno, nije moguće pretvoriti teoriju u recept za akciju, Marxove ili Bidetove postulate u Lenjinove ili Marcosove direktive, a da se pritom ne upadne u notorne zablude historizma. Doduše, Bidetova vizija politike svjetske demokratske države podrazumijeva primjenu Marxova centralnoplanskog koncepta (što nije čudan zahtjev za ekonomsko uređenje svijeta koji je u velikoj mjeri uništen tržišnom centrifugom čijim polugama upravljaju multinacionalne kompanije). S druge strane, kao što je već istaknuto, Bidet se ne odriče posve tržišta, ali nije jasno kakav bi oblik tržišta u svjetskim razmjerima mogao podnijeti nešto poput UN-ovske, centralne kontrole i preraspodjele ukupnog dohotka. Time opet zapadamo u fikcionalni žanr paralelne povijesti neliberalnom križarstvu, u kojoj, na primjer, sretno završavaju Hruščovljeve i Markovićeve reforme ili sadašnje kineske preobrazbe u kapitalističku ekonomiju pod kontrolom višestranačkog umjesto komunističkog parlamenta. Zbog čega ti izgledi nisu bili ostvareni kada su bili na povijesnom dnevnom redu i zašto bi se nešto slično možda moglo ostvariti kad je riječ o današnjoj Kini?

Znanstvena teorija, bez obzira na krajnji praktični interes autora, u biti je kauzalna. U ovom slučaju morala bi odgovoriti na pitanje tko i zbog čega blokira razvoj u smjeru svjetske demokratske države i uzrokuje da smo danas od nje neizvjesno daleko kao i u prošlosti?

Na ovom mjestu dužan sam se ispričati Jacquesu Bidetu, Dragutinu Laloviću i drugim vrsnim poznavateljima njegova teorijskog djela, među koje nipošto ne spadam, što u njemu nisam pronašao odgovor na prethodno postavljeno pitanje, iako je možda negdje ostao, makar i zakriven, i što ću ga u nastavku radije pokušati potražiti u još uvijek živom potencijalu Marxove klasne analize. Tako, na primjer, ne mogu kao odgovor prihvatiti Bidetov pokušaj da današnjem kapitalizmu pripíše izvjestan oblik državnosti: “Liberalni svjetski poredak, lišen ustanova koje bi se službeno nadavale kao ustanove države, nema zbog toga ništa manje značajke državne centričnosti” (Bidet, 2008: 189). Pojašnjavajući taj zakučasti izraz, Bidet priznaje da su se “dominantne države centra uvijek... opirale tvorbi čvrstog nad-državnog prava” i da im odgovara slaba organizacija UN-a koja se zadovoljava deklaracijama (Bidet, 2008: 190) (umjesto, naravno, zakona koje može donijeti samo država, u ovom slučaju Nad-država). Ukratko, Bidetov se pokušaj davanja odgovora na pitanje tko ili što blokira izgradnju svjetske demokratske države lomi između identifikacije svjetske moći ili hegemonije kapitalizma, kao paradržave (odnos između

samovolje SAD-a u intervenciji u Iraku i zablokiranog Vijeća sigurnosti – koja bi to “država” slala vojsku unatoč protivljenju svoje vlade ili parlamenta?) – i iste te sile kao potencijalnoga građevnog bloka svjetske države (Jekyll ubija Hyde-a ili se potonji i dalje preodijeva u prvoga?). Dakle priznati da postoji svjetska moć koja se ne daje poistovjetiti ne samo sa svjetskom državom nego ni s nečim što bi bilo na putu takve države znači da se i dalje ne može znati jesmo li danas bliže uspostavi nedemokratske svjetske države nego, recimo, u doba Svete Alijanse ili Karla V. (Da je kojim slučajem, opet pod pretpostavkom “paralelne povijesti”, u Hladnom ratu pobijedio Sovjetski Savez i svoju hegemoniju proširio svijetom, a u međuvremenu se preobrazio u poredak demokratskog socijalizma – s jakom planskom komponentom, pored tržišne, u svom privrednom sustavu – možda bismo danas bili tik pred ustanovljenjem svjetske demokratske države?)

Krije li se u Marxovoj klasnoj analizi odgovor na isto pitanje?

Ovdje polazim od tvrdnje da istinska demokracija ima visoku ekonomsku cijenu i da je kapitalistički poredak u matici i njegove satelitske elite ili gornje društvene klase na svjetskoj periferiji nisu spremne platiti. (Naravno, slična pretpostavka vrijedi i za gore spomenuti produžetak “paralelne povijesti” Sovjetskog Saveza: teško da bi njegova politička vrhuška, i njegovih satelita, ikada uspjela organizirati demokratski parlament a da svijet prije toga ne šokira serijom ekonomskih i ekoloških katastrofa, od “šok-terapije” privatizacijom do novih Černobila.) Razlog je jednostavan, a u osnovi ga je već razjasnio Marx: to ne bi bilo u njihovu klasnom interesu. Kapitalizam je svjetski, ali ne i kozmopolitski poredak, pa se nameće zaključak, također još uvijek Marxov, da je izlaz iz kapitalizma moguć jedino u revoluciji koja, opet prema Marxu, započinje (pitanje je može li ikada i završiti) u okviru svake pojedine nacije, odnosno države. Na sličan zaključak navodi i prije navedeni Bidetov odlomak. Moguće je da je revolucija širom svijeta još u fazi nacija-država nužan korak k finalizaciji povijesnog procesa moderne u obliku svjetske demokratske države. No pitanje revolucije otvara toliko mnogo nepoznanica (beskonačnu prijelaznu epohu: jesmo li već zasićeni promašajima jedne takve prošle verzije ili još uvijek vjerujemo da to ona nije ni bila?). Njih Bidet lakonski obilježava kao “neizmjerljivo problematičan prostor”. Koliko mi je poznato, on uz to nije dao pobliže određenu naznaku, što je bez sumnje izraz mudre opreznosti. Međutim ona nije dostatna da bi se opravdalo teleološko rasuđivanje, da bi se dokazalo da je svrha revolucije, pravedno društvo, ujedno glavni uzrok ili motiv prošlih, sadašnjih ili budućih kolektivnih akcija koje se u to ime pokreću.

Naravno da dalje nije moguće ponuditi nešto što ni Bidetu nije pošlo za rukom, nego samo pokušati ukazati na moguću uzročno-posljedičnu vezu – koja čak ne mo-

ra biti jedina – između klasnog interesa kao “zatvorenog sustava”² i “zamrznutog” poretka nacija-država.

Pokušat ću – ne pretendirajući toliko na konačnu istinitost ili nadomještanje Bidetovih objašnjenja koliko na razumljivost s obzirom na još uvijek utopijski karakter ideje o svjetskoj državi – vezu između klasnog poretka društva i međunarodnog poretka nacija-država pojasniti u četiri koraka.

Prvo, profit kao vrijednost ne podliježe distributivnoj pravdi i sličnim načelima koja su od bitne važnosti za demokraciju. Kapitalizam je bio u sustanarstvu s demokracijom, može se reći sve donedavno, dok nije iz igre izbacio centralnoplanski sustav (i samoupravni kao njegovu fleksibilniju varijantu). Sada otvoreno pokazuje svoju grabežljivu narav i težnju da koncentraciju društvene i ekonomske moći dovrši u obliku trajne oligarhijske vlasti, dakle nipošto demokratske. Ta vrsta oligarhijske vlasti, za razliku od kasne feudalne, međutim ne teži monarhijskoj vlasti. Kapitalizmom se ne upravlja iz jednog središta, nego iz više njih, a objedinjuje ih jedinstveni profilerski interes. Kada jedno središte popusti ili propadne u tom nastojanju, pa makar to bio američki kapitalizam, zamjenjuje ga drugo ili treće, pa makar to bilo u nekom kineskom ili indijskom tehnokonomskom kompleksu.

Drugo, kapitalističkoj oligarhiji odgovara stanje koje je Wallerstein opisao kao najraniji stadij kapitalističkog imperijalizma: nekoliko jakih država u matici s brojnim slabim ili prividnim državama na periferiji, ispostavama onih prvih (Wallerstein, 1985). Čak i preuzimanje prvenstva u svjetskom ekonomskom rastu od strane Kine, kao “ultrakapitalističke” zemlje u kojoj kapitalizam egzistira bez (makar formalnog) demokratskog pluralizma, ne bi bitno naštetilo interesima SAD-a. (Ni

² Od prvorazrednih analiza kapitalizma, od Marxova *Kapitala* (Marx, 1867, do Zieglerova *Imperija srama*; Ziegler, 2007) dolazi jedno te isto upozorenje koje dovodi u pitanje bilo kakvu mogućnost pravljenja kompromisa između proizvodnje za tržište u cilju gomilanja profita i proizvodnje za zadovoljavanje, naravno, ne uvijek istih, nego također rastućih potreba stanovništva, tj. između kapitalizma kao oligarhijskog sustava moći i demokracije kao egalitarnog sustava moći: onog trenutka kada se kapitalistički poduzetnik prestane ponašati predatorski i stane pokazivati obzirnost prema slabijima, bilo prema svojim izravnim konkurentima bilo posredno, prema životnim gubitnicima općenito, i time zanemari svoj glavni interes, a to je profit, *on mora propasti*. Naravno, takva primjedba, koja ponovo navodi na radikalni raskid s kapitalizmom kao sustavom privređivanja koji ne trpi kompromise ili ustupke, možda narušava konzistentnost Bidetova i sličnih teorijskih sustava koji odnos tržišta i države vide kao komplementaran (ali, barem dosada, ostvaren samo u zapadnom dijelu svijeta – i dokle održiv kao takav?). Ona ne mora biti i argument koji automatski ide u prilog radikalizmu i revolucionarnim rješenjima, poput ukidanja privatnog vlasništva: sve dok se u takvim intelektualnim krugovima ne pojave dovoljno uvjerljivi argumenti koji će pokazati na koje načine – od proizvodnje do razmjene i potrošnje – planska ekonomija (namijenjena zadovoljenju potreba čitavog stanovništva) može nadmašiti proizvodnju namijenjenu tržištu i zaradi kojom privatni vlasnici ili ulagači mogu raspolagati isključivo po svojoj volji.

nova i fleksibilnija američka administracija ne inzistira više, čini se, na poštovanju ljudskih prava u Kini.) Uostalom, kineski sustav samo do krajnjih granica dovodi redukciju “demokratskog” sustava na službu golom profitu. Jedina je razlika u tome što je u Kini sloj bogatih (još uvijek) pod kontrolom Partije, dok je u SAD-u manje-više obrnuto. Bitno je pak da se u oba smjera prometuje s golemom zaradom.

Treće, točno je da je većina nacija-država na periferiji nastala, kao što tvrdi Bidet, neovisno o kapitalističkom sustavu. Ali njihov daljnji život, koji se odvijao u znaku tendencije uspona elita i propadanja većine stanovništva, neobjašnjiv je ako se ne uzme u obzir način na koji operira kapitalistički sustav: na što jeftiniji način doći do zarade bilo gdje u svijetu. U toj situaciji nacionalni oblik države ima dvostruko važnu funkciju. To je oblik u kojem se, da parafraziram Marxa, proizvodi globalno, za vanjsko tržište, a prisvaja ekskluzivno, klasno. Tako i gornje klase na periferiji prisvajaju dio profita što su ga ubrale elite u matici. Istodobno, periferno stanovništvo “prisvaja” samo simbolične resurse tako što nacionalno poprima oblik masovne svjetovne religije. U njenoj vizuri povijest završava uspostavom nacije-države, a nakon toga dolazi novo ledeno doba: nikakva bitna promjena više ne dolazi u obzir, ili se čini nemogućom. Pod udar te “retorike reakcije” (Hirschman, 1999) dolaze i pokušaji međunarodnog povezivanja obespravljenih, samo što se umjesto stare etikete komunističke zavjere sada upućuju zastrašujuća upozorenja o tome da ćemo bez kapitalizma “jesti travu”, a bez moderne tehnologije – čijih blagodati navodno ne bi ni bilo bez snalažljivih poduzetnika poput Billa Gatesa – uzalud pokušavati pomoću spiritista, gatara i drugih opskurnih tipova poboljšati komunikaciju s onu stranu vidljivog. Pa ipak, prvorazredna točka dnevnog reda svjetske politike kapitalizma nije odvratanje od duhovnih parazita novog srednjeg vijeka, nego zaustavljanje ili barem prorjeđivanje pokušaja masovnijeg bijega stanovništva s Juga i Istoka na Sjever i Zapad. Potonja politika štiti novi srednji vijek, feudalizam, koji se restaurira u zapadnom društvu, pomoću instrumenata najrazvijenijih tehnika sadašnjosti i dogledne budućnosti: od nuklearnog oružja do medijskog ispiranja mozgova.

I *četvrto*, analiza mogućih uvjeta za uspostavljanje svjetske države ne može se razvijati na razini metodološkog nacionalizma. Društvo je globalno međuovisan sustav međugrupnih (klasnih i nacionalnih) odnosa, što je pojam društva svojstven većini socioloških klasika, dočim im se dioba društvenog prostora u smislu nacija-država činila nebitnom (što se, doduše, pokazalo pogrešnim). No zato je moguće, barem u kategorijama Marxove klasne analize, pokazati na koji način vjera u profit kao jedinu svrhu ekonomije i vjera u naciju kao konačan oblik društvenog identiteta i povezivanja jedna drugu podupiru. Bogati se kreću kroz mnogo različitih nacija, poput uspješnih poduzetnika ili tamnoputih sportaša koji su dobili državljanstvo zapadnih zemalja. Sudbina siromašnih mnogo je ograničenija i prozaičnija (u smislu

Dickensovih djela). Ustvari, oni su osuđeni na nepokretnost i pokušaje da u svojoj domovini, kakva god ona bila, pronađu svoje životne šanse. Marx očito nije mislio da će se ljudi sjatiti na neko zapadno simboličko žarište okupljanja, poput Woodstocka, da bi promijenili svijet. Proleter, barem zasada, žive lokalno ili nacionalno te misle i djeluju u istim tim okvirima. Za dobrostojeće i globalno pokretljive poduzetnike i stručnjake na Zapadu lokalno i nacionalno su zbog njima važnih razloga uklopljeni u regionalni sustav sigurnosti. Prvo, u tom sustavu sjedište je najvećih banaka i burzi, vojnih postrojenja i znanstveno-tehnološkog znanja, dakle svih resursa neophodnih za cjelovit i dominantan sustav moći. Drugo, postojanje nacija-država na periferiji, doduše, više ne djeluje kao novi "opijum" naroda koji države smatraju "svojima": masovno ushićenje ustupa mjesto razočaranju i frustraciji. Međutim iz toga, naravno, ne slijedi novi internacionalizam masa, već prije desperatan osjećaj bezizlaznosti u postojećem prostoru i pokušaj bijega na Zapad. Znajući to, Zapad dodjeljuje perifernim državama zadaću da kontroliraju, zapravo blokiraju takve pokušaje i da eventualno pokušaju s takvim obiljem jeftine radne snage stvoriti povoljne uvjete za lokalnu proizvodnju u vlasništvu multinacionalnih kompanija.

Prema tome, trenutačna veza između interesa gornjih društvenih klasa i brojnosti nacija-država na periferiji čini se gotovo optimalnom (izuzev u slučaju ratova na periferiji koji poskupljuju zapadne "režije" za održavanje mira i stabilnosti u tim područjima). Drugo je pitanje pak je li baš moguće trajno zamrznuti postojeći socioekonomski i međunarodni poredak i simbolički ga učvršćivati proizvodnjom novih verzija podjele svijeta *à la* Huntington, a da se takav svijet prije ili kasnije do temelja ne razori. Jer, čini se da je poput ratova i tržište koje je samo sebi svrhom krajnje rušilačka, a ne stvaralačka ili stabilizirajuća orijentacija.

Po svemu sudeći, za većinu čovječanstva pogodniji procesi u ekonomiji, politici, kulturi i društvu bit će drukčiji od svega što se dosada zbivalo i što je proisteklo iz iskustava raznih revolucija, od francuske do ruske ili kineske. Za nove spoznaje na tom planu vjerojatno će biti najkorisnije da se u formatu opće teorije moderne, kakav je Bidetov, nađe mogućnost za prevrednovanje ljudskih potencijala (od ekonomskih do kulturnih), osobito na golemoj periferiji koja nakon povlačenja kapitalizma – premda ono nalikuje na povlačenje vojske koja ruši sve za sobom kako bi što više zagorčala život stanovništvu i (novoj) vlasti u tim područjima – mora naći načina da opstane na civilizacijski dostojnoj razini. Napose, valja uspostaviti oblike tržišta roba i usluga u kojima slabiji konkurenti neće pasti u ponor te utvrditi načelo subsidijarnosti tako da se što pouzdanije razluče nadležnosti središta svjetske države od nadležnosti njenih lokalnih ili nacionalnih ispostava, što bi jamčilo, kako opravdano zahtijeva Bidet, trajan opstanak nacija. No poštovanje tradicije, baštine kulturne raznolikosti, i etos ravnopravnosti kojim se štite mali narodi od nasrtaja velikih, bolje rečeno njihovih elita, na čemu osobito inzistira Bidet, ne moraju biti

jedini razlozi opstanka nacija na “kraju povijesti”. Moguće je, ili se mora pretpostaviti, što je za eksplanatorno zasnivanje normativne teorije modernog društva nužno, da su u nacijama – ne samo u onima s “vlastitim” državama nego u i tisućama etničkih skupina bez takvog ekskluzivnog posjeda – sačuvani zameci ljudskih stvaralačkih potencijala i društvene solidarnosti preko etničkih granica, koje kapitalizam i nacionalizam svojim udruženim snagama nisu uništili. Međutim presudno je pitanje možemo li te potencijale prepoznati već sada, gdje i na koji način. Od njihova ukazivanja na samom kraju povijesti, u jednoj svjetskoj državi, nema koristi, jer teško je zamisliti da bi se bez njih takva država koju jednako dijele, kako opravdano očekuje Bidet, mali i veliki mogla ikada izgraditi.³

LITERATURA

- Anderson, Benedict, 1990: *Nacija: zamišljena zajednica*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bidet, Jacques, 2008: *Opća teorija moderne. Teorija prava, ekonomije i politike*, Disput, Zagreb.
- Castells, Manuel, 2003: *Kralj tisućljeća*, Golden marketing, Zagreb.
- Gellner, Ernest, 1998: *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb.
- Habermas, Jürgen, 1999: Der europäische Nationalstaat unter dem Druck der Globalisierung, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 4: 425-436.
- Hirschman, Albert O., 1999: *Retorika reakcije: izopačenost, jalovost, opasnost*, Politička kultura, Zagreb.
- Lenjin, Vladimir Iljič, 1958: *Razvitak kapitalizma u Rusiji*, Kultura, Zagreb.
- Marx, Karl, 1867/1974: *Kapital 1: Proces proizvodnje kapitala* (v. MED, sv. XXI, Institut za međunarodni radnički pokret/Prosveta, Beograd).

³ Da takvo očekivanje barem donekle ima smisla u današnjoj Europi, uvjerio sam se u nekoliko navrata u proteklih desetak godina razgovarajući s ljudima iz starog dijela Europske Unije koji rade u raznim ustanovama koje se bave međunarodnim odnosima, a iskreno su zasićeni sterilnošću i monotonošću Starog svijeta. Oni očekuju da će prijem u EU novih država i naroda, posebno balkanskih (kako je to, na primjer, naglasio jedan visoki dužnosnik Vijeća Europe na službenoj večeri kojoj sam prisustvovao kao izvjestitelj te organizacije za kulturnu politiku Republike Makedonije), osvježiti Europu novim duhom, novim idejama i inicijativama. Treba se nadati da bi u tom smislu bile prihvatljive ideje i inicijative koje bi Europu činile skupom solidarnih i prema Trećem svijetu otvorenih, kako to na primjer vidi Castells (Castells, 2003: 358), a ne samo zajedničkim tržištem povezanih naroda. U takvom stanju europskog duha i društva ni izgledi za izgradnju svjetske demokratske države ne bi bili više tako daleki kao što su danas.

Marx, Karl i Engels, Friedrich, 1848/1975: Pobjeda kontrarevolucije u Beču (v. *MED*, sv. VIII, *Neue Rheinische Zeitung*, br. 136, 6. studenog 1948, str. 393).

Marx, Karl, Engels, Friedrich, 1848/1974: *Manifest Komunističke partije* (v. *MED*, sv. VII, str. 377-405).

Poulantzas, Nicos, 1981: *Država, vlast, socijalizam*, Globus, Zagreb.

Wallerstein, Immanuel, 1986: *Suvremeni svjetski sistem*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb.

Wallerstein, Immanuel, 1999: *The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Ziegler, Jean, 2007: *Imperij srama. Refeudalizacija svijeta*, Izvori, Zagreb.

Vjeran Katunarić

WHY ARE THERE NATION-STATES INSTEAD OF A WORLD-STATE?

Summary

This article critically examines the answers to the following questions: “Why are there nation-states?”, i.e. “Why isn’t there only one nation-state?”, asked by Jacques Bidet in his work *General Theory of Modernity*. In the first part of the article, Bidet’s analogy between the emergence of nation-states and more complex states such as the EU is discussed, with particular emphasis on the possibilities of creating a worldwide democratic state, which Bidet innovatively conceives as a guarantee of equality between nations. Still, in view of the normative character of Bidet’s theory, the author raises doubts about the possibility of clarifying Bidet’s assertion that “the time has not yet come for a universal state-order”. In the second part of the article, the author attempts to find an answer to Bidet’s questions with the help of Marx’s class analysis. On the one hand, such an analysis makes it possible to explain why (worldwide) capitalism benefits from “freezing” the extant order of nation-states. On the other hand, not even Marx’s analysis makes it possible to elucidate the conditions for building a worldwide state, particularly the one condition which Bidet cares about most of all: a relation between nations characterised by equality and lack of rivalry.

Keywords: Jacques Bidet, theory of modernity, capitalism, nation-state, worldwide democratic state, Marx’s class analysis